

Tijelo i tjelesnost u romanu Frida ili o boli Slavenke Drakulić

Mlivić, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:823154>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Valentina Mlivić

**Tijelo i tjelesnost u romanu *Frida ili o boli*
Slavenke Drakulić**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Valentina Mlivić

Matični broj: 0009063539

Tijelo i tjelesnost u romanu *Frida ili o boli*
Slavenke Drakulić

DIPLOMSKI RAD

Dipomski studij: Hrvatski studij i književnost

Mentor: prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, 10. rujna 2017.

ZAHVALA

Veliko hvala mojim profesorima, roditeljima, široj obitelji i prijateljima
na nesebičnoj potpori u mojim studentskim danima.

Bilo je ponekad teško i naporno,
ali uz pregršt truda i odricanja sav napor se isplatio.

Hvala što ste vjerovali u mene i moje mogućnosti.

Posebno veliko hvala mentorici koja mi je pomogla pri izradi ovog diplomskog
rada,

krune moga studiranja!

Sadržaj:

Uvod	1
1. Tijelo.....	4
1.1. Odnos duše i tijela.....	6
1.2. Pogled na teorije tijela – žensko tijelo i feminizam.....	9
1.2.1. Valovi feminizma	13
1.2.2. Žene u Hrvatskoj	15
1.2.3. Odnos roda i spola	17
1.2.4. Žensko pismo.....	20
2. Tjelesnost kao ishodište identiteta	22
2.1. Tijelo – put do spoznavanja sebe.....	23
3. Kako ispričati zbilju?.....	27
3.1. Tijelo kao ključ otkrivanja stvarnosti	28
3.2. Značenjski slojevi tijela	29
3.2.1. Tijelo kao proizvod kulture	30
3.2.2. Bolest kao podsjetnik da imam tijelo	32
3.2.3. Bijeg iz tijela, tijelo kao zatvor	36
4.3. Tijelo – subjekt ili objekt?	38
Zaključak	41
Sažetak.....	43
Ključne riječi	43
Popis literature.....	44

Uvod

Žensko se tijelo oduvijek predstavljalo kao predmet požude, moralo je biti idealizirano i savršeno, a sve što se udaljavalo od savršenstva, izazivalo je podsmjehivanje, nelagodu, a nerijetko i samoizolaciju žene. Predstavljano je kao dio koji je odvojen od onog „ja” u ženi, kao praznina, dio koji sa sobom ne nosi apsolutno ništa. Žena je bivala identificirana samo svojim tjelesnim atributima, što je naročito bilo prikazivano kroz daleku prošlost. Ljepota je dolazila isključivo izvana, a elementi savršenstva jasno su se naglašavali.

Tematika ovog rada je prikaz tijela i tjelesnosti u romanu *Frida ili o boli* Slavenke Drakulić. Pitanja poput: Tko sam ja u svome tijelu? Gospodarim li njime ili pak ono upravlja mnome? Kako se identificirati s disfunkcionalnim tijelom? samo su neka na koja ćemo nastojati odgovoriti kroz interpretaciju romana spomenute autorice.

U romanima Slavenke Drakulić tijelo je praćeno teškom traumom koja ga posljedično odvaja od subjekta. Disfunkcionalno tijelo kojim se Drakulić bavi u nemogućnosti je identificirati se sa svojom dušom, stoga je tijelo u njezinim romanima dobilo zadatak pisati priču jer ono pamti, osjeća i (ne)razumije. Nije idealizirano, prikazano je onakvo kakvo zaista jest, onakvo kakvo je bilo prolazeći traumu i onakvo kakvo je ostalo preživjevši, bez ikakvog uljepšavanja.

Tematiziranjem vlastite intime i zadržavanjem ženskoga glasa na osobnim ispovijestima o tijelu, Drakulić inzistira na prikazu tijela i tjelesnosti s feminističkoga aspekta. Pri tome se ne dotiče izravno političkih tema, ali odabirom teme i načinom na koji o toj temi piše, bliska je suvremenoj feminističkoj kritici.

U romanu *Frida ili o boli*, ali i drugim Slavenkinim romanima, tijelo postaje zatvor, ograničenje u svim segmentima života. Ono nije vođeno ni umom ni dušom. Opire se kontroli i teži odvajanju osobnost od zbilje. Budući da nije podložno kontroli uma, pouzdano je, stoga se još naziva i spremnikom pamćenja. Tijelo pamti, a ljudi su ti koji potiskuju, no tijelo se odupire. Ljudi donose odluke, ali je tijelo to koje ipak u konačnici odlučuje, skuplja u sebi određene otiske, veže se za prostore i pamti svim svojim osjetilima.¹

Tijelo se kroz povijest različito poimalo. Od grešnosti do divljenja, tijelo je važna tema u povijesti književnosti. No, ono na čemu se u današnje vrijeme sve češće inzistira, a o čemu ćemo govoriti i u ovome radu, poveznica je tjelesnog i duhovnog momenta, a taj nam odnos otvara pitanje vlastita identiteta. Kroz analizu romana *Frida ili o boli* pokušat ćemo prikazati kako su tijelo i tjelesnost važne komponente, ali ne i jedine, koje određuju čovjeka, ženu.

Prva asocijacija na žensko tijelo većini bude savršenstvo, sklad. Tek će manji broj ljudi, eventualno oni koji su to prošli, u ženskom tijelu vidjeti slike bolesti, patnje, teškog tjelesnog stanja, promatrajući pri tome ožiljke i druga obilježja koja se mogu naći na tom atlasu života. Upravo takve slike ženskog tijela, nesavršenog, obilježenog boli, patnjom, brojnim operacijama i zahvatima, prepoznat ćemo u romanu *Frida ili o boli*. Drakulić tako upozorava čitatelja na to koliki utjecaj tijelo i tjelesnost imaju na stabilnost identiteta pojedinca, u našem slučaju ženu.

Rad se sastoji od nekoliko temeljnih cjelina. U uvodnom dijelu prikazat ćemo značajke tijela kao složenog fenomena, njegovu važnost i prikaz tijela kroz povijest. Nakon uvodnog dijela slijedi poglavlje o kartezijanskom konceptu duha i tijela, odnosno onog „ja” u tijelu i same tjelesnosti. Nadalje, poseban osvrt bit će na ženskome tijelu i njegovu prikazu, uključujući prije svega

¹ Zlatar, A. (2010): *Riječnik tijela: dodiri, otpor, žene*, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 17

feministički aspekt. Budući da ćemo se tijekom interpretacije romana služiti postavkama feminizma, u ovome poglavlju dotaknut ćemo se i valova feminizma te njegove povijesti. Ideja feminizma i prodor žena u sferu književnosti vodi nas ka interpretaciji romana *Frida ili o boli*. Interpretacija se usredotočuje na to kako je tjelesnost prikazana, bez uljepšavanja, prateći stanja koja određuju čovjeka. Tijelo se definira kao prostor izgradnje identiteta. Ta se izgradnja prati kroz Fridina duševna i fizička stanja. Rad obuhvaća i poglavlja o značenjskim slojevima tijela te doživljaj tijela uvjetovan kulturom i bolešću. U posljednjem ćemo dijelu prezentirati sve relevantne zaključke koje smo donijeli tijekom interpretacije.

Izrada rada započela je detaljnim iščitavanjem romana, ispisujući citate kojima ćemo potkrijepiti svoje teze. Tijekom izrade korišteno je nekoliko različitih znanstvenih metoda. Metodom kompilacije razrađen je teorijski dio rada. Nakon čitanja uslijedilo je prikupljanje adekvatne literature, a njezinom analizom i sintezom nastala su ključna poglavlja u diplomskom radu. Još jedna upotrebljena metoda prilikom izrade je metoda deskripcije. Provedeno sakupljanje potrebnih podataka (citata) predstavlja okosnicu na temelju koje je izvršeno pisanje.

Cilj je ovoga diplomskoga rada kroz analizu romana *Frida ili o boli* objasniti složenost fenomena tijela. Osim toga, prikazati ćemo kako bol dekonstruira identitet pojedinca, kroji njegov život i onemogućava identifikaciju. Tijelo postaje prostor u koji se upisuju značenja, ali i prostor na kojemu se vodi borba za opstanak između mene i moga tijela.

1. Tijelo

Tijelo, „*tijelo pripada subjektu (jest subjekt) u istoj mjeri u kojoj je izloženo utjecajima okoline i zakonima egzistencije*”². Tijelo, dakle, pripada ljudskom biću, odnosno pripada svakom od nas ponaosob. Suprotno tome, promotrimo li bolje navedeni citat, zaključit ćemo kako tijelo može lako doći pod utjecaj nekoga ili nečega te tada ono više ne pripada samo nama. Krenuvši od najopćenitije definicije tijelo definiramo kao „*ljudski ili životinjski organizam, shvaćen kao cjelina oblika i funkcije; materijalni dio čovjekova bića čije su vlastitost i protežnost u prostoru, neprožimanje i masa, opr. duh, duša*”³.

Problematika tijela uporište pronalazi još u filozofiji i teologiji, a ono se temelji na konceptu duša/tijelo, odnosno na dualističkom shvaćanju o duši i tijelu kao dvjema oprečnim stranama koje zasebno egzistiraju. No, je li uistinu tako, ili se tijelo i duša nadopunjuju?! Povijesno gledano, često se u okvirima filozofije i religije raspravljalo o tome. Duši se davao primat nad tijelom te je smatrana čovjekovom biti, osnovom.

„*Pojam identiteta zapadnog čovjeka uvelike je pod utjecajem platonovsko-kršćanske, a onda i kartezijanske tradicije koje ga smještaju u binarne opozicije (duhovno/tjelesno, nepromjenjivo/promjenjivo), aktualizirajući pritom hijerarhijske odnose između pretpostavljenih konstitutivnih elemenata identitetskog konstrukta.*”⁴

² Marot, Kiš, M. (2011): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta*, Filozofska istraživanja, Vol. 30 No. 4, Rijeka, str. 663

³ Anić, V.; Brozović, Rončević, D.; Goldstein, I., Goldstein, S., Jojić, Lj., Matasović, R., Pranjković, I. (2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, str. 1327

⁴ Adamović, M., Maskalan, A. (2011): *Tijelo, identitet i tjelesne modifikacije*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja, Vol. 49 No. 1, str. 51

Pogledom unatrag zamijetit ćemo kako je tijelo oduvijek bilo intrigantna tema. Budući da je bilo simbolom prolaznosti, o tijelu se nije govorilo kao danas. Upiranjem prsta na različite tjelesne deformacije i bolesti koje su napadale tijelo pojedinca, razvilo se mišljenje da su one rezultat grešnoga života. Promatrajući ga kao biološki fenomen ograničena trajanja, tijelo se oduvijek vezivalo uz prirodno i animalno. Obilježeno terminima niže vrijednosti, prije svega pojmom grešnosti i nagona, zauzelo je poziciju Drugog. Sukladno već navedenom dualizmu duše/uma i tijela, zaključujemo kako se duhovnost često prikazivala kao dominantna, nadređena forma. Tjelesno je bivalo podređeno duhovnome, smatrano zapravo samo njegovim odrazom.

Filozof Rene Descartes u svojem je nauku razvio kartezijanski dualizam prema kojemu je tijelo postalo irelevantan aspekt ljudskoga života. Svaka nova spoznaja koja je dovodila do relevantnosti tjelesnosti bila je odbačena jer duša je morala imati primat. Tretirajući ga isključivo kao materiju, fizičku pojavu, razvilo se mišljenje da tijelo ni u kojem aspektu ne smije utjecati na duhovno. Tijelo je egzistiralo neovisno od duše/uma. Napretkom znanosti, prije svega anatomije i fiziologije, posljednja su dva stoljeća donijela veću zaokupljenost tijelom i tjelesnošću, promatrajući ih kao kompleksne pojave. Novija su bavljenja fenomenom tijela sve više počela naglašavati iznimnu povezanost čovjekovog duhovnog i tjelesnog identiteta. Muškarac više nije samo duša, žena više nije samo tijelo. Njihov identitet čini i duhovni i tjelesni moment, čovjek je i duša i tijelo zajedno. Multidisciplinarnost proučavanja tijela dokaz je njegove složenosti koja izmiče jasnim tumačenjima i spoznajama.

1.1. Odnos duše i tijela

Tko sam ja?! Odakle dolazim i kamo idem?! Postoji li nešto što je vječno i besmrtno?! Ova, ali i mnoga druga vječna pitanja oduvijek su zaokupljala čovjeka. Iako je otkrio brojne prirodne zakonitosti, unaprijedio svoj materijalni svijet, čovjek je još uvijek bez odgovora na egzistencijalno pitanje i sam je sebi ostao najveća zagonetka. Pitanje o čovjeku podudara se s pitanjem o skladu duha i tijela, stoga je čovjek pozvan da prepozna svoju duhovnost i tjelesnost kako bi među njima uspostavio sklad i ravnotežu te tako opstao.

Na području filozofije ova se problematika proteže još od samog početka njezina postojanja. Osnovna zadaća filozofije bila je proniknuti u srž vječnih pitanja o univerzumu, životu i čovjeku, ali je prije svega nastojala biti dio čovjekova života. Čovjek je, smatraju filozofi, jedinstvo materije (hyle) i forme (morhe). „Materija je ono što prima formu, građa u kojoj je forma ostvarena. Forma je pak način na koji je materija organizirana, ono što složevini daje oblik koji je karakterističan za predmete te vrste. No forma je mnogo više od onoga što složevini daje određeni vanjski oblik. Forma je prije svega ono što složevini neke vrste omogućuje da se ponaša na način koji je karakterističan za predmete te vrste. U tom smislu forma je priroda te složevine, njen unutrašnji princip promjene, to jest imanentni uzrok svega onoga što složevine neke vrste tipično čine i trpe.”⁵ Materija je predstavljala potenciju (mogućnost), a forma ispunjenje te potencije. „Kada bi oko bilo živo biće, tad bi gledanje bilo njegova duša. No kao što zjenica i gledanje čine oko, tako su duša i tijelo zajedno živo biće.”⁶

Kako bi što zornije objasnio, Aristotel taj odnos pojednostavljuje banalnim primjerom konja. Forma konja nije samo ono što konju daje prepoznatljiv oblik nego i ono što tom konju omogućava opažanje, kretanje,

⁵ Gregorić, P. (2008): *Aristotel o diobi duše*, Prolegomena: časopis za filozofiju, Vol. 7 No. 2, str. 133

⁶ Aristotel (1996): *O duši/ Nagovor na filozofiju*, Naprijed, Zagreb, str. 31

prepoznavanje okoline, itd. Stoga je potrebno uzeti u obzir i materiju i formu. Međutim, Aristotel također navodi kako je forma nadređena materiji, ona ujedinjuje i organizira materiju dajući joj time svrhu i funkciju.⁷ Duša bez tijela nema svoju mogućnost ni svrhu, tek u njegovu jedinstvu vide se pojedinačne funkcije i tijela i duše.

Čovjek je cjelovito biće građeno od duhovnog i tjelesnog momenta čiji se niži slojevi slijevaju u više, stoga su u svom djelovanju i trajanju međusobno ovisni. Za razliku od Platona koji smatra da samo čovjek ima dušu i to podijeljenu na tri dijela (racionalni, srčani i požudni), Aristotel razlikuje tri vrste duša (vegetativna, senzitivna i razumska), ali ih pripisuje svemu živome. Međutim, među navedenim dušama postoji hijerarhija, što znači da više sposobnosti pojedine duše u sebi sadrže sve niže. Jedno se prelijeva u drugo, pa svaka sljedeća duša predstavlja sintezu prethodne. Mišljenje i percepcija dvije su vrlo važne komponente jer u njima duša pronalazi svoju bit. Ipak, percipiranje pripada svim živim bićima, a mišljenje samo onima koji imaju razum, ljudima. Usporedimo li mišljenje i percepciju, zaključujemo kako percepcija dolazi izvana, dok je mišljenje samostalno i ne ovisi o objektu.⁸

Postoji još niz problema o odnosu duše/uma i tijela na koje je potrebno dati odgovor. Sudjeluje li kod umnih promjena uvijek i tijelo ili pak ima i takvih činova koje izvodi sama duša/um neovisno od tijela? Odgovoriti na ovo pitanja nije lako jer izgleda da tijelo sudjeluje ne samo kod onih umnih doživljaja kod kojih čovjek nešto osjeća, nego tijelo sudjeluje zajedno s dušom/umom i kod mišljenja. Mišljenje ne nastaje pomoću tjelesnoga organa, ali ipak treba tjelesni objekt kako bi se ostvarilo. Dakle, umne su moći zapravo forme vezane uz materiju tako da bez nje ne mogu ni djelovati ni postojati. „*Ako postoje takve*

⁷ Gregorić, P. (2008): *Aristotel o diobi*, Prolegomena: časopis za filozofiju, Vol. 7 No. 2, str. 134

⁸ Aristotel (1996): *O duši/ Nagovor na filozofiju*, Naprijed, Zagreb, str. 8-24

*duševne operacije, koje su vlastite samoj duši, i u kojima duša nije na unutarnji način ovisna od tijela, onda bi se duša mogla odijeliti od tijela.”*⁹ Ako su pak sve umne operacije proizvod duše/uma i tijela kao jednog principa djelovanja, onda se duša ne može odijeliti od tijela. Duša/um ima različitu moć djelovanja, uključuje mnoštvo složenih procesa, ali svi se oni izvode isključivo u zajednici i ovisnosti o tijelu.

Problematika ovog diplomskog rada usredotočuje se na tijelo kao okvir za identifikaciju čovjeka. Slavenka Drakulić kroz svoj je opus nastojala prikazati tijelo kao prostor u koji se upisuju značenja i koji na neki način trajno određuje čovjeka. U književnosti se ističe kao feministkinja i novinarka čiji je raspon tema u okviru tjelesnih problema. Temeljna joj je preokupacija tijelo i njegove modifikacije. Drakulić svoj književni opus gradi na bolesnom tijelu, na hanibalskom činu jedenja tijela iz ljubavi te na činu silovanja, odnosno na tijelu kao prostoru za iskazivanje moći.

Tijelo je okvir koji nas definira, prostor u kojemu pojedinac obitava i kojim je određen. Ono je prvo utočište identiteta. Sve počinje iz tijela. Tijelom čovjek prepoznaje svoje (ne)mogućnosti i ograničenja. Njime uspostavlja relaciju s drugim pojavama i tako gradi svoje „ja”. Metaforički rečeno, tijelo je motor, ono nas pokreće i omogućava socijalnu interakciju. Sve ono što duša/um osmisli, tijelo ima zadatak ostvariti. Tijelo je sredstvo kojim se svatko od nas služi kako bi savladao prostorne prepreke, odnosno kako bi se pozicionirao u svijetu zadanih socijalnih odnosa.¹⁰

Sukladno vremenu u kojemu živimo, na svakome se koraku ističe važnost tijela jer ono je više nego bilo koji drugi element važan oblik našega sebstva.

⁹ Ibid., str. 27

¹⁰ Biti, M; Marot, Kiš, D. (2008): *Poetika uma: osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja*, Hrvatska sveučilišna naknada, Izdavački centar Rijeka, str. 26

Tijelo je zapravo potčinjeno manipulativnim strategijama moći. Međutim, ovdje nije riječ opsesiji, nego je tijelo postalo površina na koju se ispisuju nova znanja. Tijelo je eksperiment, tijelo je performans, tijelo je uključeno u ekonomsko dobro, predstavlja se i kao trgovinski proizvod, a često i kao produkt razmjene. Dakle, ne postoji segment u svakodnevnome životu ni područje koje ne uključuje tijelo.¹¹ Stoga se tijelo ne smije proučavati isključivo kao predmet anatomije jer njega čini i onaj segment „ja” u tijelu. Tijelo nije samo materija, ono fizičko. Tijelo je i „ja” koje se odnosi na spiritualno, na čovjekovu bestjelesnost, na ono što postoji i bez tijela, ali opet nešto što je duboko u tijelu i što o tom tijelu ovisi.

1.2. Pogled na teorije tijela – žensko tijelo i feminizam

Prikaz ženskog tijela dio je svjetske literature od početka povijesti književnosti. Gledajući kroz povijest, na žena se smatrala osobom slabijega spola, ona koja je manje vrijedna i podložna muškarcu. Tijekom vremena takvom su se pogledu na žene uvelike usprotivile brojne feministkinje.

Ravnopravnost spolova temeljno je ljudsko pravo koje u današnje vrijeme podrazumijeva ukidanje svih oblika diskriminacije i uspostavljanje jednakih mogućnosti za žene i muškarce.¹² Uspostava ravnopravnosti spolova održava razvoj, ali i temeljne vrijednosti nekog društva u cjelini. Ona predstavlja težnju svakog demokratskog i pravednog društva, promicanje načela ravnopravnosti

¹¹ Bećirbašić, B. (2011): *Tijelo, ženskost, moć, Upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, str. 52

¹² Bedeković, V.; Ravlić, Ž. (2011.): *Položaj žena u rukovodećim strukturama službi jedinica lokalne, područne (regionalne) samouprave na primjeru Virovitičko-podravske županije*, Praktični menadžment, stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Vol. 2 No.1, str. 15

spolova koje je usmjereno prema učvršćivanju ravnopravnosti žena i muškaraca u svim područjima ljudskog djelovanja.

Glavna je preokupacija feminizma podizanje svijesti o samoj potrebi pune jednakosti žena i muškaraca, o potrebi osvješćivanja žena u svim sredinama o njihovom stvarnom položaju te potrebi usklađivanja stvarnog položaja žena sa standardima zaštite ljudskih prava.

„Žene su kroz povijest videne kao "majke i kućanice" u vlasništvu muškaraca. Iako je ostvaren određen napredak što se tiče ekonomske i socijalne jednakosti, o postojanju ravnopravnosti još uvijek ne možemo govoriti. Ravnopravnost spolova jedna je od najviših vrednota Ustavnog poretka Republike Hrvatske.”¹³ Tijekom povijesti žena je uglavnom bila podređena muškarcu, nije imala nikakvo pravo glasa. Ipak, žene su bile stupovi obitelji, držale su porodicu na okupu, vodile kućanstvo, odgajale djecu, no titulu za to nisu dobile. „Paradoksalno je da su tijekom cijele ljudske povijesti preživljavanje čovječanstva i njegov kontinuitet bili povjereni ženi, dok su vođenje i organizacija javnoga društvenog života bili u rukama muškarca. Muškarci su imali pravo na privatno vlasništvo, pravo na glas, pravo na društvenu karijeru, pravo na obrazovanje; s druge pak strane, žena nije bila u posjedu tih prava, bila je, jednostavno rečeno, građanin drugoga reda.”¹⁴

Sve su društvene ustanove bile oblikovane isključivo prema muškarcima, a žena u tom smislu kao da nije ni postojala. Vladala je velika diskriminacija kakvu i danas prepoznajemo u nekim sredinama. Društveni status i identitet žene bio je isključivo vezan uz obitelj. Takva je društvena diskriminacija žene imala

¹³ Kemeter, D.; Bartol, B. (2015.): *Etika poslovanja kroz ravnopravnost spolova*, Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, Vol. 6 No. 1, str. 22

¹⁴ Volarević, M. (2004): *Novi feminizam i kulturalna promocija žene majke – radnice*, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 67 No. 2, str. 225

svoje uporište u biološkoj, odnosno fizičkoj predispoziciji. Naime, žena je prema svojoj fizičkoj konstituciji inferiornija u odnosu na muškarca. Iz navedenoga razloga žena nije mogla obavljati fizičke poslove, stoga je ostala zatvorena u obiteljskoj sferi sa svojim striktnim zadaćama.¹⁵ Kao što smo već rekli, žena je bila nositelj obiteljskoga života. Razvitkom svijeta, tehnologije, znanosti, kulture, obrazovanja stvara se svijest o tome kako su svi ljudi međusobno jednaki, odnosno kako žene ne bi trebale biti podređene muškarcima, nego bi se trebale izjednačiti s njima u svim pravima, stoga se javila potreba za izglasavanjem ženskog prava glasa.

Međutim, kronologija ženskog prava glasa nije kontinuirana. Pravo glasa ženama se kroz povijest uvodilo i ukidalo. U pojedinim zemljama žene su tek nedavno dobile pravo glasa, dok u nekim drugim zemljama ono je prisutno još od devetnaestoga stoljeća. Iako pomalo smiješno, s obzirom na to da živimo u dvadeset i prvom stoljeću, pravo glasa i dalje je ograničeno, a žene su i dalje, u manjoj, ali postojanoj, neravnopravnosti u odnosu prema muškarcima.

Isključivanje žene iz javne sfere imalo je uporište i u Bibliji. Žena je nastala od muškarčeva rebra i time joj je ponovno potvrđen položaj Drugoga. Fenomen tijela i iskustvo tjelesnog, vezanog prije svega uz pojam žene, aludiralo je podređenost i uzvišenost, predodžbe utemeljene na dualističkom konceptu duša/tijelo. Feministički su se pokreti stoga tijekom dvadesetoga stoljeća usmjerili ka propitivanju tjelesnih iskustava žena u društvenoj zajednici. Slavenka Drakulić svojim romanima interpretira žensko tijelo tako da se ono izdiže nad binarnom oprekom duša/tijelo koja prema mnogim teoretičarima analogno odgovara opreci žena/muškarac.

Iako su posljednja dva stoljeća hrvatske književnosti obilježena prodorom novih modernističkih postupaka, tehnika i tema, Drakulić inzistira na onome

¹⁵ Ibid., str. 226

tradicionalnome pristupu, nudeći drukčiju predodžbu tijela, proučavajući ga ne samo kao materijalno nego i kao prostor za upisivanje transcendentalnoga. Kako bismo razumjeli stereotipe o ženama i feminističku teoriju kao odgovor na iste, potrebno je poći od različita shvaćanja termina tijelo i tjelesnost.

Podređen položaj žene trajao je stoljećima, a svoj je temelj imao u tradicionalnom patrijarhatu. Patrijarhalni sustavi koji ženu svode na seksualnost i reprodukciju svoje stavove konstruiraju još u antici na Platonovim postavkama o tijelu kao tamnici duše.¹⁶ Dok su muškarci uživali nadmoć koju su si sami dali vrijednosno definirajući spolne razlike, žena je bila dio privatne sfere i metafora pokornoga položaja. Nametanje ženi identitet Drugog, definiranje žene tjelesnim atributima doveli su do stvaranja feminističkih pokreta i borbe za pravo glasa.

Osporavanje ženskog tijela kao prvotno produktivnog vodi ka zaziranju od tijela i ograničenjima koja mu se nameću. Žensko se tijelo smatralo preprekom koja onemogućava ravnopravnost spolova, stoga je bilo nužno izaći iz toga okvira, nadići tijelo i ograničenja koja ono nosi.

Pri tome je rod postao ključna dimenzija identiteta. On podrazumijeva sve društvene razlike između muškarca i žene, uključujući naravno biološke, odnosno spolne razlike. Društvo je stratificirano prema spolu. U tom smislu biologija zapravo određuje na koji način muškarci ili žene žive. Definiranjem tog odnosa i razlikama među pravima muškaraca i žena bave se feministkinje.¹⁷

Što je ustvari feminizam? Prema definiciji Hooksa, feminizam je zapravo strastvena politika, odnosno ostvarivanje feminističkog djelovanja.¹⁸ Od samih

¹⁶ Kuvačić-Levačić, Kornelija; Vulelija, Ana (2017): *Koncept ontološkog tijela u prozama hrvatskih spisateljica prve polovice 20. stoljeća*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. 15 No. 2, str. 176

¹⁷ Galić, B. (2004): *Seksistički diskurs rodnog identiteta*, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline, Vol. 13 No. 3-4, str. 306

¹⁸ Gvozdanić, A. (2006): *Feminizam je za sve: strastvena politika (bell hooks)*, Diskriminacija: studentski časopis za društveno-humanističke teme, Vol. 7 No. 11, str. 134

davnina religija, umjetnost, filozofija, a tako i politika, govore o ženi, o njezinoj ulozi i položaju u društvu, o njezinim pravima te odnosu prema muškarcu. Kada je riječ o zapadnoeuropskim zemljama, načelno gledano, žene i muškarci gotovo su izjednačeni u pravima i položajima koje zauzimaju u društvu.¹⁹ No, je li oduvijek bilo tako?

1.2.1. Valovi feminizma

Feminizam se odvijao u tri vala. U prvom su valu feminizma žene postigle da se njihov glas daleko čuje. Pokreti žena nastajali su u Velikoj Britaniji i SAD-u, šireći se i u druge zemlje. Iako su se kategorije spola i roda artikulirale tek u drugome valu, već u samom početku feminizma, one su prepoznate kao težište i glavna preokupacija. Predstavnice ovoga vala, nazvane još i sufražetkinje (prema engleskom suffrage što znači izborni glas), svoja su prava nastojala dobiti radikalnom borbom. Razbijanje prozora na javnim zgradama, spaljivanje kuća, rezanje telefonskih žica bile su samo neke od metoda za ostvarivanje ciljeva. Situacija se počela mijenjati tek kad je nastupilo ratno stanje. Suočeni s nedostatkom radne snage nastalim zbog ratnog zbivanja, poslodavci su počeli zapošljavati žene, a one su dobile priliku pokazati svoje sposobnosti. No, iako su dobile javni prostor, nametnute rodne uloge nisu se mijenjale. Zato je započeo drugi feministički val.

Drugi je val feminizma bio usmjeren ka jednakosti spolova kroz reorganizaciju društva i njegovu socijalizaciju. Predstavnice ovog vala feminizma problem nisu vidjele u biološkim razlikama, nego u društvenom sustavu koji je ženskome tijelu odredio status i kulturno značenje. Ženama se

¹⁹ Mišić, A. (2005): *Feminizam ili poslanje žene?*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. 3 No.1, str. 56

nametnula pasivnost, ovisnost o muškarcu i inferiornost. Pojam žene i ženskoga tijela određivale su društvene norme koje su prethodno propisali muškarci. Žena, dakle, nije rođena s onime što joj se pripisuje, nego joj je ono dodijeljeno protiv njezine volje. Oduzima joj se pravo na vlastiti identitet, njega konstruira muškarac.

Treći val feminizma, vođen Judith Butler, fenomen tijela smatra ključem za razumijevanje ženske egzistencije, psihičke i društvene. Ravnopravnost žele postići potkopavanjem bioloških razlika, što uvjetuje izjednačavanje muškog i ženskog tijela. Treći je val feminizma bio usmjeren ka dekonstrukciji patrijahalnog i heteronormativnog društva. Nameću se nove vrijednosti, a autonomija i individualnost kojoj se teži odražavaju postmoderno stanje duha. Najveće je postignuće ovog feminističkog vala distinkcija roda i spola. Rod postaje fluidna kategorija koja ovisi o ponavljanju društvenih performansa. Spolne razlike postaju irelevantne u poimanju seksualnosti, a samim time dolazi i do preokreta u shvaćanju identiteta muškarca i žene.

Unutar valova feminizma razvile su se brojne grupacije s različitim programima za ostvarenje svojih ciljeva. Radikalni je feminizam propitivao odnose među ljudima postavljajući tri vrste zahtjeva; one koje žena postavlja samoj sebi, one koje si žene postavljaju međusobno te one koje žene postavljaju muškarcima.²⁰

Uz navedeni, spominjemo i reformistički feminizam. Reformistički je feminizam zahtijevao promjenu društvenih odnosa tako da ne dovodi u pitanje samu legitimnost i klasnu osnovu društva. Predstavnice ove struje svoje su stavove artikulirale putem različitih kampanja i manifestacija. Feministički je koncept ovoga tipa bio politički usko povezan s preispitivanjem moći.

²⁰ Cerjan-Letica, G. (1985): *Feministički pokret – organizacija, oblici i sadržaj borbe*, Revija za sociologiju, Vol. 15 No. 3-4, str. 168

Emancipacija žena bila je nužna, a reforma za koju se žene zalagale svodila se na jednaku raspodjelu kućanskih poslova.

Posljednji oblik feminizma naziva se socijalističkim. Iako je još uvijek u izgradnji čvrstih temelja, socijalistički je feminizam snažniji u elementima kritike, nego u elementima vizije.²¹ „Sagledavajući limite feminističke emancipacije u okviru postojećeg društva, ali ih ne odbacujući kao oblik nedosljedne političke emancipacije, socijalistički feminizam prihvaća tezu o budućoj potpunoj emancipaciji.”²²

1.2.2. Žene u Hrvatskoj

U Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama bivše Jugoslavije, postojala je tradicija građanskog organiziranja žena još prije Drugog svjetskog rata, ali do puno većeg prodora žena u političku sferu dolazi tek tijekom rata. Kako bi učvrstile svoju poziciju, žene su se organizirale unutar različitih pokreta. Godine 1942. organizirana je i *Prva zemaljska konferencija žena*. No, taj je pokušaj probijanja žena u javnu sferu bio kratkog vijeka.

„Na konferenciji je osnovan Antifašistički front žena koji je do 1952. djelovao pod nazivom Antifašistička fronta žena Hrvatske. Nakon rata Antifašističkoj fronti žena počelo se zamjerati „suvišno bavljenje političkim radom“, pa je ona temeljem odluke Socijalističkog saveza na svom četvrtom kongresu, 1953. godine, samoukinuta, a umjesto nje osnovan je Savez ženskih društava. Bio je to početak kraja samoorganiziranja žena na definiranju vlastitih problema i

²¹ Ibid., str. 169

²² Ibid., str. 170

traženja vlastitih puteva za njihovo rješavanje. Bio je to i put postepenog vraćanja žena domaćinstvu i udaljavanju od političkih aktivnosti.”²³

O položaju žena govori i Slavenka Drakulić u romanu *Frida ili o boli*. Drakulić ističe kako je roditeljima prioritet bio dobro udati kći. Da bi to bilo moguće, djevojke su morale usavršiti kuhanje, šivanje, vezenje, pletenje i druge djelatnosti obiteljskog života. Iako je školovanje žena dugo vremena smatrano nepotrebnim troškom, ono je Fridi bilo omogućeno jer je otac u njoj vidio sina kojeg nije imao. „*Na jednoj obiteljskoj fotografiji koju je snimio njen otac, nosi muško odijelo. (...) Zalizane kose, sa štapom u desnoj ruci, gleda ravno u kameru. Na toj fotografiji ni po njenom licu niti po držanju tijela ne bi se sa sigurnošću moglo zaključiti da je riječ o djevojci (Drakulić 2007: 15).*” Iz tog je razloga nužno sagledati njezine romane s feminističkog aspekta.

U ovome, kao i u ostalim njezinim romanima, ženski subjekt progovara o proživljenoj traumi i iskustvu boli koje joj je onemogućilo da se ostvari kao žena i majka. Promatranje odnosa majke i kćeri nezaobilazan je element feminističke teorije. Majke odgajaju svoje kćeri, uče ih nametnutim rodnim ulogama. Taj se začarani krug uvijek iznova ponavlja. Međutim, Fridina majka od pojave bolesti držala se distancirano i hladno, a svu je emocionalnu podršku Frida imala u ocu. Prvi je susret s iskustvom boli bio upravo preko oca od kojega je i naučila kako se s time nositi.

Današnje društvo na položaj žene gleda drugačije, nego primjerice prije dvadesetak ili tridesetak godina unatrag, a kamoli tek u davnoj prošlosti u kojoj žena nije imala nikakva prava glasa. Međutim, dosadašnja istraživanja i dalje

²³ *Počeci ženskog organiziranja u Hrvatskoj*, Dostupno na: <http://www.women-war-memory.org/index.php/hr/povijest/raskol-zenske-scene/63-poceci-zenskog-organiziranja-u-hrvatskoj>

pokazuju kako je društvo u kojemu živimo još uvijek patrijarhalno, a samim time žena se ne smatra sposobnom za najviša radna mjesta.²⁴

1.2.3. Odnos roda i spola

Feminizam je oduvijek isticao razlike roda i spola koje nužno proizlaze iz tjelesnosti. Time je načeto novo pitanje – pitanje identiteta.

Rodni se identitet različito reflektirao s obzirom na njegovu pripadnost muškom, odnosno ženskom rodu. Posljedično, razlike su se odrazile i na kulturnom te političkom planu. Prepoznajemo ih u cijelom nizu društvenih odnosa – od onih obiteljskih, privatnih, do razine državnih institucija i politike. Rodni se identitet tako reflektirao i na prikaz tijela i tjelesnosti. Nametnulo se javno mišljenje o ženskom tijelu kao savršenoj formi, a svi eventualni tjelesni nedostaci vodili su ka narušavanju ženskog identiteta.

Tijelo je nemoguće sagledati isključivo kao objekt. Njega čine događaji koji se iznova rekonstruiraju i tako svakodnevno omogućavaju upisivanje novih značenja. Realizacija je naših osobnih iskustava nastalih subjektivizacijom vanjskoga svijeta, uvjetovana mehanizmom kontrole, socijalnog položaja i otpora prema dominantnim normama koje zahtijevaju identifikaciju s kolektivom. U feminističkoj je teoriji tijelo uporište osobnog, ali i kolektivnog identiteta koji se nerijetko sukobljava s vladajućom ideologijom. Tijelo postaje prostor na kojemu se ta ideologija usuglašava s kulturom nametnutih vrijednosti. Proces usuglašavanja teži ka odbacivanju identifikacije uvjetovane dualističkim poimanjem roda i spola.

²⁴ Pavlek, M. H. (2015): *Položaj žena menadžera*, Tehnički glasnik, Vol. 9 No.2, str. 227

Spol je biološki uvjetovana kategorija suprotstavljena rodu koji je kulturni konstrukt. I dok je rod varijabilan i promjenjiv, spol je fiksiran i nepromjenjiv. Sukladno tome, rodni je identitet zapravo konstrukt različitih obrazaca ponašanja. Ako sagledamo rod u različitim povijesnim kontekstima, primijetit ćemo da se isprepliće s rasnim, klasnim, etičkim i drugim identitetima. Ne možemo ga definirati kao stabilnoga jer se rodni identitet gradi s vremenom u društvu i nije ništa drugo nego društveni proizvod. Spol, iako je fiksiran, rezultat je performativnog djelovanja roda. S obzirom na rodnu uvjetovanost, nemogućnosti ili pak mogućnosti konstruiranja tijelom posredovanog identiteta te kognitivističke perspektive formiranja tjelesnog identiteta, zaključujemo kako je tijelo lišeno oznaka spola. Ono, kako smo već nekoliko puta naveli u radu, postaje prostor u koji se upisuju značenja.

Ako prelistamo samo nekoliko starijih tekstova, vidjet ćemo kako je fenomen tijela odavno prisutan u literaturi, a gotovo uvijek tijelo je opisano kao objekt. Govorimo li o golom ili odjevenom, žensko je tijelo predstavljano prvenstveno tjelesnim atributima. Koncept dualizma tako se prenio na odnos muškarac/žena. Opisujući ih isključivo na temelju vanjskog izgleda, ženama se priznavala samo tjelesna strana identiteta. A sve nesigurnosti i slabosti, ako ih je bilo, također su prikazivane, ali samo kako bi se istaknule kao nepoželjne, neprihvatljive i ugrožavajuće. Dakle, žena je bila samo komad mesa. S druge strane, muškarci su vodili brigu o egzistenciji svoje obitelji, očekivalo se da budu dobri lovci, ratnici, vođe, a to je bilo moguće samo ako imaju razvijene intelektualne sposobnosti; sposobnost mišljenja, percipiranja, logičkog zaključivanja. Muškarac je bio *mozak operacije*. Budući da je prema kartezijskom dualizmu um/duša nadređena forma, analogno tome, muškarac je imao nadmoć, a žena je zauzela poziciju Drugog.

Inzistirajući na jednakosti i borbi protiv dualističkog koncepta, feministkinje su odbacile ideju o spiritualnosti tijela jer je potekla iz filozofije, discipline koja je, smatrale su feministkinje, obezvrijedila tijelo i tjelesno iskustvo zanemarujući njegovu važnost u spoznavanju okoline. Uzimajući u obzir negativne konotacije koje su se tijelu često pripisivale, feministički su pokreti svoju pažnju usmjerili ka tjelesnosti.

Budući da je čovjek i duša i tijelo, negiranje njegove transcendentalnosti znači ugrožavanje poimanja čovjeka i njegove tjelesnosti. Novija istraživanja kartezijanske dihotomije duša/tijelo priznaju tijelu i transcendentalnu razinu, stoga se tijelo počinje promatrati kao okvir, obrazac u koji se upisuju značenja. Iako je u središte romana *Frida ili o boli* stavljeno žensko tijelo, Slavenka Drakulić već na prvoj stranici, ispisujući poznate citate ²⁵, otkriva kako joj je namjera pisati o boli.

Međutim, čak i kada opisuje ljubav između muškarca i žene, točnije Fride i Maestra, Drakulić polazi od razlika spola u pristupanju tjelesnosti. Afirmacija ženskog identiteta ostvaruje se tek kroz uspostavu odnosa s drugim, muškim tijelom. Budući da je disfunkcionalno, njezino tijelo nije dovoljno samo po sebi, stoga žudi za drugim tijelom kroz koje će se ostvariti.

²⁵ Na prvoj stranici romana piše: „Fizička bol ne samo što ne dopušta jeziku da ga opiše nego ga razara, primoravajući ga da se povuče u stanje koje mu je prethodilo, svodeći ga na zvukove i krikove koje ljudsko biće proizvodi prije nego što nauči govoriti.”; Elaine Scary i „Moje slikarstvo odašilje poruku boli.”; Frida Kahlo, prema Drakulić, S. (2007), str. 5

1.2.4. *Žensko pismo*

U vremenu kada Slavenka Drakulić objavljuje svoje romane, hrvatska književnost uvodi termin *žensko pismo*. Tim se terminom do današnjih dana definira proza Slavenke Drakulić i Irene Vrkljan.

Iako svjesne patrijarhata u kojemu žive, žene su oduvijek težile ostvariti se i postati zajedno s muškarcima dijelom javne sfere. Jedino prodorom na javnu scenu mogle su pokazati sve svoje kvalitete i sposobnosti. Razvijajući svijest o sebi i inzistirajući na svojoj borbi, žene su korak po korak osvajale javni prostor, a time postale i dijelom književnosti.

Virginia Woolf među prvima je u raspravi *Vlastita soba*, na osnovi svoga iskustva, otvorila pitanje žene u književnosti. Žene ne samo da nisu imale materijalne uvjete, nisu posjedovale vlastita novčana sredstva ni prostorije u kojima bi mogle pisati, nego nisu imale ni duhovne uvjete koji su nužni za književno stvaranje, nisu bile obrazovane i nisu pronalazile sebi srodnu književnu tradiciju. Dakle, nije bilo dovoljno posjedovati talent, jednako je važno bilo biti materijalno potkovan.

Obrazovanje je bilo dostupno tek nekolicini gospođa koje su zajedno sa svojim muževima obilazile salone u kojima su se održavale književne večeri. Povlašteni je položaj omogućio samo pojedinim damama prodor u intelektualnu sferu. Budući da su imale sluškinje koje su vodile domaćinstvo i brinule o djeci, svaki su slobodni trenutak mogle posvetiti čitanju i pisanju. Ipak, njihove su kompetencije uvelike zaostajale za kompetencijama koje su imale njihovi muževi. Nisu posjedovale dovoljno znanja za tumačenje pojava iz povijesti ili pak prirodnih znanosti. Uglavnom su čitale trivijalne romane, ljubice. Iako se smatralo sramotnim čitati takvu vrstu štiva, djevojkama i ženama takvi su romani omogućili bijeg iz surove i teške stvarnosti.

Kada su počele pisati, žene su nastojale prenijeti svoje težnje, osvijestiti druge žene i pozvati ih na bunt, borbu protiv potčinjenog položaja. Djela koja su pisale postala su medij za prijenos važnih feminističkih poruka. Polazile su od vlastitog iskustva, pišući o sebi ženskim glasom i tematizirajući svoja najintimnija stanja.

Gledajući kroz povijest, postojala je tek nekolicina ženskih književnica. O ženama su uglavnom pisali muškarci kojima su sve te Hasanaginice, Laure, Judite, Emme Bovary i Ane Karenjine²⁶ bile vječna inspiracija. Žene su zauzele poziciju objekta, izložene promatranju bile su nepresušna inspiracija, ali nikako subjekt. Junakinje o kojima se pisalo završavale su najčešće tragično kao opomena svim drugim ženama kojima bi na pamet palo učiniti isto.

²⁶ Ova se poznata imena iz svjetske književnosti navode kao metafore za sve druge, obične žene koje su doživjele istu ili sličnu sudbinu.

2. Tjelesnost kao ishodište identiteta

Tijelo je prostor osobne identifikacije, prvo utočište ljudskog identiteta. Svijet oko sebe (bića, stvari i pojave) čovjek doživljava upravo posredstvom tijela. Pri tome se identitet definira kao mentalna predodžba nastala iz interakcije tijela s okolinom, stvarajući osobna iskustva. Takav identitet, nastao iz interakcije tijela s okolinom, postaje prvenstveno tjelesni proizvod.²⁷

„Kao ljudi, mi smo tjelesni – svi imamo tijelo.”²⁸ Anthony Giddens tijelu priznaje društvenu dimenziju, povezuje ga s društvenim životom pojedinca te ističe kako društvene promjene utječu na tijelo, a samim time i na identitet osobe. Ovisni smo o svome tijelu, stoga moramo na njemu konstantno raditi. Ako dođe do bolesti ili bilo koje druge situacije koja će se odraziti na tijelo, naš se svakodnevni život mijenja iz korijena. I ne samo to. Mijenjaju se i naši odnosi s drugim ljudima, a sve to zato što je naše jastvo stvorilo očekivanja koje tijelo nije moglo ispuniti. Stoga se tijelo ne može promatrati isključivo u okviru anatomije jer tijelo smo ja i ono zajedno. Iz tog se razloga tijelo promatra kao složeni fenomen. Izmiče jasnom tumačenju jer, prije nego ga uopće definiramo, potrebno je proučiti „ja”, što ono zapravo znači. U literaturi se „ja” definira kao pokretačka snaga, supstancija koja postoji duboko u tijelu, u nama.

O tome nam govori i kartezijanski dualizam o kojemu smo u prethodnom poglavlju govorili. Postoji, dakle, materija, fizičko tijelo, ali postoji i životna supstancija, ono nematerijalno što sačinjava dušu/um. Kartezijanci su primat

²⁷ Marot, Kiš, D. (2008): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta*, Filozofska istraživanja, Vol. 30 No 4, str. 655 - 656

²⁸ Giddens, A. (2007): *Sociologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, str. 144

davali upravo tom nematerijalnom dijelu, stoga se taj entitet naziva još i „kartezijansko ja”.²⁹

S jastvom su u vezi i četiri temeljne moderne misli, navodi Culler (2001). Prva se misao veže uz pojedinca, a polazi od unutrašnje jezgre „ja” koja se izražava riječima i djelima na različite načine. Druga pak spaja pojedinca s društvom, stoga je „ja” određeno prvenstveno svojim podrijetlom. Treća povezuje pojedinca s proizvedenim, ističući promjenjivu narav jastva koje se definira proizvedenim činovima. Posljednja je, četvrta, misao spoj društva i proizvedenog. Dakle, sve ono što ja jesam, rezultat je subjektnih položaja koje zauzimam.³⁰

Kao oprečni stav javlja se teorija koja osporava činjenicu po kojoj djela i riječi sudjeluju u izgradnji subjekta, u narodu poznatu kao: Ono si što činiš! Michael Foucault subjekt smatra decentriranim, oblikovanim pomoću više sila. Subjektu se, dodaje Culler (2001), ne može pristupiti jednostrano jer on je proizvod više različitih mehanizama (psihičkih, bioloških, jezičnih, itd.). Identitet, dakle, nije samo jedan. Budući da u društvu obavljamo različite uloge koje se nekoliko puta dnevno izmjenjuju, svatko od nas posjeduje individualni, grupni i kolektivni identitet. Prema tome, jedinstveni identitet ne postoji, nego je on uvjetovan društvenim, socijalnim, političkim i drugim čimbenicima.

2.1. Tijelo – put do spoznavanja sebe

Disfunkcionalno tijelo zahtjeva identifikaciju, ali kako se identificirati s takvim tijelom? Disfunkcionalno tijelo utječe na (re)konstrukciju identiteta i kao takvo zahtjeva ponovnu identifikaciju. Potrebno je prihvatiti bolest kao sastavni

²⁹ Pećnjak, D. (2006): *Aspekti osobnog identiteta*, Hrvatski studiji – Studia Croatica, Zagreb, str. 22

³⁰ Culler, J. (2001): *Književna teorija: vrlo kratak uvod*, AGM, Zagreb, str. 127

dio čovjeka, kao nešto sasvim normalno i uobičajeno. Uz to što pojačava svijest o prisutnosti tijela, bolest suočava junakinju s novim, drugačijim, do sada njoj nepoznatim stanjem. Tijelo sada postaje ograničenih sposobnosti, stigmatizirano. Promjene koje se zbivaju trajno ju obilježavaju, postajući tako njezin sastavni dio, svakodnevnica od koje ne može pobjeći.

Ponekad, i kad bi bilo teško, osjetila bi uzlet i lakoću. Željela je biti leptir pa je osjećala zavist, „*ne prema drugoj djeci koja nisu šepala, već prema svim krilatim stvorovima* (Drakulić 2007: 11)”. Čeznula je za osjećajem bestjelesnosti, da ne osjeća više svoje tijelo. Razmišljala je kako se zdravi ljudi tako zasigurno osjećaju sve vrijeme. Osjećati svoje tijelo loš je znak, smatrala je Frida, jer nelagoda koja se tada budi upozorava na njegovo postojanje. Poslije toga ostaje samo prazno tijelo, prazna duša, osjećaj potpune napuštenosti.

Zbog situacije u kojoj se našla, Frida se otuđila, bolest joj je oduzela pravo na komunikaciju s drugim ljudima, izolirala ju. Imala je samo nju, imaginarnu prijateljicu. „*U tom drugom svijetu postojale su samo njih dvije. (...) Djevojčica je plesala, Frida ju je slijedila i pričala joj. Pričala je i pričala, plešući. Klizila je kroz prostor, okretala se oko sebe, izvijala svoje tijelo s lakoćom* (Drakulić 2007: 10).”

Sve ono što u stvarnosti nije moglo biti, u njezinoj je mašti bilo ostvareno do najsitnijeg detalja, jer tamo ju ništa nije boljelo, tamo je mogla biti svoja. No, zbilja je bila drugačija. Njezinu ju je hendikep dezintegrirao, bol ju je koncentrirala na tijelo i ništa drugo više nije bilo važno, ništa drugo nije niti postojalo osim tijela, tijela koje vrišti. Tijelo je postalo spomenar, prostor uspomena, zato je trebalo glas kojim će izreći sve ono što pamti, osjeća.

Bolest je Fridu potpuno zaposjela, postale su jedno. Bol nije prestajala, zauzela je cijeli prostor jastva. Frida se izjednačila s bolom jer samo je to još

osjećala. Doživljajna je spoznaja dobila svoju prostornost. Drakulić je svoj identitet gradila u procesu pisanja, tekst je postao prostor u kojem je oblikovala sebe, kao što je Frida svoj identitet izgradila kroz autoportrete. Sve što nije mogla verbalizirati, slike su govorile, „*njen urlik ne izlazi iz stisnutog grla, nego iz samog prizora tijela razorenog biljkama. Jer kako bi netko drugi razumio njenu patnju, osim ako je sam ne doživi barem tako što će ga ova slika na neki način potresti* (Drakulić: 2007: 121)”.

Tijelo, ograničeno u svome trajanju, traži način za opstanak. Ponekad je potrebna medicinska intervencija. Ako smo svjesni da jednom dolazi kraj, zašto nam je teško to prihvatiti? Možemo li, dakle, ikada na to biti dovoljno spremni? Disfunkcionalno se tijelo, ma koliko god mi to jako željeli, ne može prikriti u pogledu ljudi koji nas okružuju, jer promjene koje se zbivaju stvaraju novi osjećaj, osjećaj nelagode i neprilagođenosti u vlastitom tijelu. Tijelo koje je napala bolest, izmijenjeno je, ono je sada strano tijelo i na to nikada ne možemo biti dovoljno pripremljeni.

Međutim, što sada? Kako nastaviti dalje? Pojava bolesti dijeli Fridinu osobnost, dovodi u pitanje narušeni identitet. Potreba za identifikacijom i dalje je prisutna, ali kako se identificirati s nečim što joj do sada nije bilo poznato?! Tijelu koje propada potreban je spas, stoga Frida režira svoj život, preuzima ulogu glavne glumice i prikriva svoj defekt raznim kostimima i maskama. I dalje plijeni pogled mase, ali sada svojim ekscentričnim stilom oblačenja. Tako barem na trenutak prikriva zazor i gađenje koje osjeća prema svome tijelu. Čin maskiranja i sva pomagala koja on uključuje, odjeća, šminka, šareno cvijeće na glavi, frizura, imaju zadatak prikriti autentičan identitet. Pogled u ogledalo sada otkriva izopačenu reprezentaciju njezina tijela, a to ju čini labilnom jer fizički ima tijelo, ali ona nije tijelo. Ne može se identificirati s njim, ono je za nju teret koji joj onemogućava da se ostvari.

Nemogućnost ujedinjavanja tijela, kakvo je nekad bilo/željelo biti i njegove sjene, onoga kakvo je danas nakon silnih operacija i zahvata, prouzrokovalo je prezir prema samoj sebi. No, znala je Frida, ako želi opstati, nedostatak mora pretvoriti u prednost. Stabilan identitet postigla je autoportretima, fasciniranošću koju je pokazala slikajući sebe. Tek tada shvatila je, tijelo je podložno vanjskim utjecajima, ali u njezinom je tijelu ipak bilo nečeg posebnog. Ne samo da je izopačeno i odbojno nego ono narušava red pružajući otpor prema idealu koju nameće vladajuća ideologija. U tome je bila njegova čar, jer Frida je bila sve samo ne obična žena.

3. Kako ispričati zbilju?

Budući da je i sama prošla tešku operaciju, transplantaciju bubrega, o kojoj piše u ostalim svojim romanima, bolničku stvarnost i teret koji nastaje kada tijelo odbija kontrolu, Slavenka Drakulić teži bilježiti prije svega bol, bol žene posredovane tjelesnošću.

U romanu *Frida ili o boli* pratimo život mlade meksičke umjetnice Fride Kahlo. Ponirući u svijet ljubavi i boli, koji su središnji motivi romana, Drakulić je stvorila prostor za ispričati svoju priču i tako istražiti ekstremne registre temeljnih ljudskih osjećaja. Pripovijedanje započinje u trećem licu, a povremeno ono prelazi u prvo lice jednine, kada nam događaje opisuje sama Frida, stapajući se spontano s pripovjedačicom. Čitatelju se iznose kratke epizode u kojima se Frida prisjeća cijeloga svoga života. Njezina je bol prikazana kronološki. Sve je počelo još u djetinjstvu kada je oboljela od dječje paralize, a nastavilo se prometnom nesrećom u kojoj joj je čelična šipka razderala utrobu. Posljedica tog nemilosrdnog događaja bila je smrskana noga i trajno ozlijeđena kralježnica.

Međutim, Frida nije samo trpjela fizičku bol, nego je ta bol sve više postajala psihička, ali bijeg iz ranjenog tijela nije bio moguć. Jedini izlaz bila je ljubav, ali kada ljubav boli, sve drugo gubi svoj smisao. Tada slikarstvo postaje instrument kojim će izraziti svoju bol, fizičku i psihičku. Tada tijelo piše svoju priču, sve ono što pamtilo i osjećalo.

Ovaj je roman lekcija, lekcija o tome kako živjeti ispunjeno u trenutku kada bol postaje svakodnevna i nesavladiva, jer Frida je to znala. Trideset i dvije operacije, a samo četrdeset i sedam godina. Ovo je roman koji čitatelja ostavlja bez daha, roman u kojem se isprepliću jezik boli i jezik ljubav. Ljubav i bol – to je dvoje Frida jedino dobro poznavala. Više od svega vjerovala je u ljubav, ona

je bila odgovor na sva njena pitanja, ključ problema, rješenje za svaku patnju. U njezinoj je mašti ljubav imala moć izlječenja, bila *slamka spasa*, ali kad te slomi, shvatiš da je ljubav bila samo neka vrsta invalidskog pomagala koje omogućava samo trenutni opstanak.

3.1. Tijelo kao ključ otkrivanja stvarnosti

Pojam tjelesnosti može se tumačiti i metaforički – konstruktima, odnosno, onim konstruktima koji pohranjuju shvaćanje tijela kao središta ljudske orijentacije. Dakle, tijelo postaje instrument pozicioniranja u okvirima zbilje.³¹ Iako kvarljivo i ograničenih perceptivnih mogućnosti, tijelo je ključno u oblikovanju spoznaja i razumijevanju svijeta koji nas okružuje. Shvaćanje i doživljaj tijela kao važnoga momenta ljudske egzistencije, potvrđuje važnost uloge tijela u izgradnji identiteta.

„Obje formulacije tjelesnosti, bez pretenzija naglašavanja dominacije jedne nad drugom, pronalaze svoj prostor u Drakulićkinim romanima, oblikujući eklektički svjetonazor razapet između tereta tradicionalnih shvaćanja i težnje za afirmacijom tijela kao središnjeg prostora bitka.”³²

Tijelo pridonosi oblikovanju našeg razuma te tako sudjeluje u kreiranju jezika koji manifestira odnos tijela s njegovom okolinom. Dakle, jezik nekog književnog teksta nastaje kao produkt dvostrukog posredovanja stvarnosti. Govorimo o kružnom procesu prenošenja značenja iz tijela natrag u tijelo metaforizirano u jezičnom sustavu. Kako navodi Marot Kiš (2008), jezik književnog djela ostvaruje se kao metaforička konstrukcija čiji je konačni cilj

³¹ Marot, Kiš, D. (2008): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta*, Filozofska istraživanja, Vol. 30 No 4, str. 656

³² Ibid., str. 657

osvješćivanje, ali i intenziviranje potisnutih iskustava zbilje. Nesvjesni se korijeni jastva te identiteta posredstvom jezika književnosti ostvaruju otkrivajući značenje tijela u doživljaju svijeta, kao i osobna pozicioniranja u njemu. Naime, ono što su ljudi u prirodnome jeziku skloni predvidjeti i automatizirati svakodnevnom upotrebom, jezik književnosti poput artificijelnog konstrukta deautomatizira, metaforička se uporišta ljudskog doživljaja stvarnosti intenziviraju, a ključnu ulogu nosi upravo tijelo.

3.2. Značenjski slojevi tijela

Tematsko-motivacijsko uporište književnog opusa Slavenke Drakulić predstavlja se kroz preokupaciju tijelom. Tijelo je predstavljeno u više značenjskih slojeva. Kroz istraživanje kompleksnosti te opsega manifestacija metaforičkog posredovanja, tijelo se prikazuje kao medij doživljavanja stvarnosti i mnogostrukosti pojava, stanja, događaja kao i njihovih međusobnih odnosa koji uvjetuju razumijevanje značenja prikazanog tijela.

Polazimo od značenja tijela i identifikacije uvjetovane vrijednosnim sustavom i stereotipa koje je proizvela kultura Zapada. Promatrajući zapadnu kulturu, pozivajući se pri tome na religijsku i filozofsku sferu, uočit ćemo negativno poimanje tijela i tjelesnosti. Metaforički, tijelo ukazuje na grešnost, ali simbolizira i prolaznost života te propadljivost fizičke materije. Upravo zbog prolaznosti koja ga obilježava, zbog svoje nestalnosti, tijelo se podređuje razumu. Iz navedenog je nastala i teza o podvojenosti tijela i duše o koju smo prethodno govorili.

3.2.1. Tijelo kao proizvod kulture

U zapadnoj su kulturi, kako smo ranije spomenuli, sferi tjelesnog pripisivali negativne konotacije. Neosporno, na tijelo se istovremeno gledalo kao na posrednika spoznajnih procesa zbog čega je ono važan čimbenik u procesu identifikacije pojedinca.

U romanu *Frida ili o boli* tijelo postaje metafora otuđenosti, izolacije i osamljenosti. Status tijela definiran je stereotipima i predrasudama zapadne kulture po kojoj se fenomen tijela veže uz nečistoću, grijeh i smrt. Takav je stav proizašao iz orijentacijske metafore po kojoj *dobro je gore* i *loše je dolje*. Analogno tome, *um je gore* i *tijelo je dolje*. Aktivnosti uma stoga, prema kulturi Zapada, izdižu čovjeka nad ostalim bićima, a tijelo koje ga čine njima jednakima otkriva animalnost čovjekove osobnosti. Drakulić u svome romanu navodi niz rečenica koje nam sugeriraju različite preobrazbe disfunkcionalnog tijela kao sramotnog i prešućivanog momenta ljudske egzistencije.³³ „*Pojam tijela, metonimijski predstavljenog pojmom krvi, zaživljava u metafori neprijatelja, što ukazuje na tradicionalno dualističko shvaćanje ljudskog identiteta dodatno obremenjeno procjenama religioznog predznaka sažetim u poimanju ljudske egzistencije kao borbe protiv tijela, znaka nestalnosti i propadljivosti.*”³⁴

Bavljenje tijelom, kako to čini Drakulić, i inzistiranje na njegovom nepostojanju, kako to želi junakinja u njezinom romanu, vodi ka negiranju tijela i bilo kakvog oblika tjelesnosti. Tijelo postaje neprijatelj, *demon boli*³⁵ razdire tjelesni identitet i stvara razdor između tjelesnog i duhovnog identiteta. Tjelesna identifikacija zatvara Fridu u sebe čineći da tijelo ostane samo podsjetnik na to da je živa.

³³ Ibid., str. 660

³⁴ Ibid., str. 661

³⁵ Termin koji Slavenka Drakulić koristi pri opisivanju Fridina stanja

Nesavršenost tijela koja na licu promatrača izaziva zazor, ogorčenost, pa čak i strah, narušava identitet osobe. Tjelesnost, kao jedan od elemenata identiteta, tako podilazi stereotipnim procjenama lijepog kao konvencionaliziranog. Sve ono što odudara od dogovora unutar jednoga društva, uzrokuje prijekorni pogled mase pa čak i svojevrijedno izoliranje pojedinca zbog nesavršenosti njegovih tjelesnih atributa. Izlaganje tijela estetskoj procjeni okoline dovodi do njegove objektivizacije te tada ono više nije pod našom kontrolom, već njime upravlja viša sila, čineći ga simbolom prolaznosti.

Frida ili o boli artikulira dvostruki stav prema tijelu i tjelesnosti. Junakinja negira svoje tijelo, ali ga paralelno priziva jer ono joj je, čak i takvo promijenjeno, prijeko potrebno. Tradicionalno poimanje tijela uključuje teret, težinu, a kao takvo prepoznajemo ga i u ovome romanu. „*No, nakon preležane paralize njeno je tijelo zadobilo novu težinu. (...) Postalo je teret, težak poput kamena koji je primorana vući sa sobom* (Drakulić 2007: 14).”

O odnosu tijela i kulture pisao je i Mihail Bahtin proučavajući tzv. groteskno tijelo. Tijelo se, smatra Bahtin, deformira, rastapa, sjedinjuje s drugim tijelima. Takvo otvoreno tijelo rađa, doji, živi na razmeđu svog i tuđeg tijela. Bahtinov groteskni model povezuje tijelo i tjelesnosti s drugim djelatnostima ljudskoga života, poput kulture i usmenog stvaralaštva. O tome svjedočimo i u ovome romanu. Proučavajući ga kroz trudnoću, pobačaj, bolest, tijelo je Fridina nepresušna inspiracija.

3.2.2. Bolest kao podsjetnik da imam tijelo

„*Mi pintura lleva el mensaje del dolor.*”³⁶

Iskustva nisu zapisana samo u sjećanjima. Ona također ostavljaju i iznimno dubok trag na tijelu, pišu priču i kroje naš život. Sve što se događa u svakodnevnom životu ostavlja određen trag ne samo u našem umu nego i na tijelu kroz tjelesna, mentalna, duhovna kao i emocionalna zbivanja. Tijelo je dokaz čovjekova postojanja, dio je njegovih djelovanja i vjerovanja. Čovjek je cjelina sastavljena od duhovnog i tjelesnog momenta.

Međutim, ljudsko tijelo ponekad poklekne i padne u zaborav. Prilikom neke veće nesreće tijelu je onemogućen pokret, ono postaje pasivno, a ljudi onda svu svoju pažnju posvećuju umu, u potpunosti zanemarujući tijelo jer ono je i tako mrtvo. Zbog te odvojenosti, kada tijelo ne može ostvariti nikakvu aktivnost, a um i dalje svakodnevno djeluje, čovjek ne može postići unutarnji mir. Fokusira se prvenstveno na tijelo, zaboravljajući da su um i tijelo dio jedne cjeline. Bolest napada tijelo, ostavlja na njemu vidljive, teško zanemarive posljedice. Upravo je to ono što je Fridu činilo drugačijom od drugih. Kroz osjećaj boli postala je svjesna svoga tijela, a samim time i vlastita postojanja. Bol, koja je nastala još u djetinjstvu, učinila ju je ovisnom o krevetu, stoga se već u najranijoj dobi morala naučiti distancirati od svoga tijela, tijela koje je zaposjeo *demon boli*. Ta je bol personificirana kao zvijer koja grize, stišće čeljust oko noge i trgaju ju snažno zubima.

Intimna ispovijest sa sobom nosi bol i osjećaj straha, straha od budućnosti, od onoga što dolazi poslije. Kroz osjećaj straha Drakulić nastoji prikazati traganja za ženskim identitetom. Putovanjem u prošlost Frida analizira svoje jastvo, pokušava tumačiti sebe i svoje postupke, razmišlja o svim onim

³⁶ „*Moje slikarstvo odašilje poruku boli.*”, Frida Kahlo prema Drakulić, S. (2007), str. 5

dogadajima koje je potisnula u pamćenje, o događajima koji su joj na kraju zadali posljednje udarce.

Boravak u izolaciji odvaja ju od prijatelja i obitelji, djeluje ne samo na njeno fizičko nego i na psihičko stanje. Obuhvaća ju osjećaj praznine, samoće i straha. Oni su sastavni dio njezine bolesti, njezini vječni suputnici, ponekad čak i više nego što je to ozlijeđena kralježnica ili *batrljak* od noge.

„Zatim ju je napala bol. Najprije se javila u nozi, kao da ju je nešto ugrizlo. Neka velika životinja, pas možda. Čvrsto je stisnula čeljust oko njene noge i trgala joj zubima mišić. Zauralala je, nije mogla ništa drugo nego urlati. Nije znala opisati osjećaj koji joj je razdirao tijelo. Bol zahtijeva artikulaciju, komunikaciju. Zahtijeva neku vrstu dijaloga. Zahtijeva riječi. A iz djeteta su izlazili samo jecaji i jauci. (Drakulić 2007: 8).” Bol koja ju razdire i nelagoda koju osjeća podsjetnik su Fridi da ona postoji, da još uvijek posjeduje svoje tijelo jer osjeća, ipak nešto osjeća. Da je zdrava, ne bi osjećala, ovako tijelo egzistira, opire se i buni protiv tereta.

Potpuni osjećaj svoga tijela prije nesreće, od glave do prstiju, bio je posljednji doživljaj cjelovitosti. Od tada su prsti, kosa, ruke bili samo dio onoga što je nekad nazivala cjelinom, svojim tijelom. Iskustvo tijela za Fridu je postalo strano, *„postala je svjesna tijela kao mehanizma (Drakulić 2007: 20)”. Uobičajene svakodnevne radnje poput stajanja, hodanja, sjedenja Fridi su značile ulaganje velikih napora. Postala je svjesna prepreka koje je stvaralo tijelo, prepreka koje su odjednom postale nepremostiv zid. Lišena tjelesnosti mogla je postići višu razinu duhovnosti, mislila je, ali jedno ne smije isključivati drugo. Mjeseci provedeni u koritu ostavili su posljedice. Ponovno je morala učiti hodati i obavljati sve one drugo radnje koje obični čovjek čini automatizmom. Svaki je dan ispočetka spoznavala svoje tijelo, njegove mogućnosti i užitke.*

Izgled je smatrala objavom postojanja. Njime je slala poruku: Živa sam! Jedino je izgledom mogla skrenuti pozornost s onoga što je privlačilo pogled drugih. Kreirala je novu sebe. Bila je egzotična, manipulirala je svojim izgledom. Svako se jutro pripremala za nastup na pozornici, svaki je dan pažljivo birala što obući, koja će odjeća odgovarati njezinoj današnjoj ulozi kojom je prikrivala vlastitu ličnost. „*Već odavno je bila svladala tehniku disocijacije, odvajanja od svoga tijela* (Drakulić 2007: 43).” Maskama je prikrivala surovu i tešku stvarnost. Kostimi su joj omogućili da bude što god želi. Što je drugo mogla? Predati se boli nije željela.

Kad te bol pritisne jače uz tijelo, potrebno je nadići ju, izaći iz tijela jer jedino je tako moguće preživjeti. Potrebno je pronaći mir, a Frida je izlaz vidjela u slikarstvu. Kada se nije mogla ostvariti tjelesno, i duhovno je pokleknula. Iako je željela, nije mogla potisnuti svoje tijelo. Zbog toga je bila primorana pronaći novu formu, formu koja će joj omogućiti da se duhovno i tjelesno ostvari. Slikanje se nametnulo ne samo kao zabava i kraćenje slobodnog vremena nego i kao potreba da postigne jedinstvo kojemu je toliko težila. Koliko god se trudila odvojiti dušu od tijela i tako opstati, znala je da „*život moje duše ovisi isključivo o mojem tijelu* (Drakulić 2007: 87)”.

Frida tematizira osobnu sadašnjost te tako pruža uvid u vlastitu intimu. Bolest je dio njezina života, dio njezina stanja. Bolest ju oblikuje, svaku njezinu akciju i reakciju. Međutim, ona se željela uzdići, stoga je razmišljala „*kako svoj nedostatak pretvoriti u prednost* (Drakulić 2007: 12)”. Iako je nakon preležane paralize njezino tijelo dobilo novu dimenziju, ne samo fizičku već i metafizičku, koja će ju obilježiti za cijeli život, ustrajala je u tome da se izdigne iz toga, a to je bilo moguće samo ako njezina bol postane javna. Njezine su slike dobile moć govora, prikazivale tijelo koje vrišti. Tijelo ju je izdalo, ono se bunilo. Slikajući bunt svoga tijela, Frida je crpila snagu. Slikanje joj je omogućilo bijeg iz tijela

svjesnog sebe, svjesnog da nije vječno, svjesnog da je korak do propadanja. Bolesno tijelo nije ništa drugo doli slomljeni stup kako ga je Frida i nazvala. Ta gola materija sadrži mnoštvo, i to ne samo fizičkih, komada među kojima su žudnja, strah, čežnja. Dakle, tijelo jeste fizička tvorevina, ali sačinjena i od duhovnih elemenata koji moraju biti s tijelom u interakciji kako bi svi zajedno opstali. Iako je prepuno ožiljaka, tijelo je koliko-toliko cijelo, a proces propadanja nevidljiv je unutarnji proces koji prvenstveno prepoznajemo na njezinim slikama. I nema tih lijekova, operacija ni zahvata kojima se može spriječiti taj opći raspad. Upravo zato okrenula se slikarstvu jer ono joj je omogućilo preciznost i kontrolu koju u stvarnosti nije mogla postići.

„Na svojim je slikama progovorila jezikom boli (Drakulić 2007: 113)”, boli koja više nije bila samo njezina. Naslikana bol više nije bila samo njezino iskustvo, nego bol svih onih koji su se mogli s njom identificirati i doživjeti ju kao svoju osobnu. Slike su značile Fridinu pobjedu nad tijelom jer jednom naslikane, nisu mogle propasti kao što je propadalo tijelo.

Za Fridu slikarstvo nije bilo veliki uspjeh. Bol joj je davala drugačiju životnu perspektivu jer *„kad je samo preživljavanje uspjeh, drugi uspjesi postaju relativni (Drakulić 2007: 115)”*. Njezino se stanje nije moglo sakriti. Tijelo ju je činilo drugačijom, a osjećaj izmijenjenosti tijela nije mogla prikriti. Neprilagođenost u vlastitom tijelu, ovisnost o drugim ljudima i lijekovima ono je s čime se svakodnevno borila. Bila je primorana naviknuti se na drugačije jer na to ju je podsjećao vlastiti odraz u ogledalu, pogled na sebe, na tanku šepavu nogu. Vidljivi hendikep nije se mogao sakriti čak ni *„slojevima čarapica koje joj je majka navlačila da se ne bi vidjelo koliko je desna noga tanja. Nikoga nije uspjela zavarati (Drakulić 2007: 11)”*.

3.2.3. *Bijeg iz tijela, tijelo kao zatvor*

Osjećaj zatočenosti obuzeo bi Fridu svaki put kada bi gledala svoje tijelo. Koliko god se trudila otrgnuti od tijela, ono je za nju predstavljalo kavez, zatvor, tamnicu, samicu. Bol je neprestano podsjećala na prisustvo bolesti koja je Fridu u potpunosti preuzela i opteretila te utjecala na oblikovanje jastva determiniranog težinom koje je njeno tijelo nosilo. Željela je pobjeći iz svoga tijela, ali iskustvo boli neprestano je bilo prisutno kao podsjetnik na nemoguće. Dakle, ono je ukazivalo na intenzivirani osjećaj tjelesnosti, bilo njezinim aktivatorom. Zbog nemogućnosti verbalizacije, Frida je bol pretvorila u metaforičku sliku. Slikarstvo je postalo sredstvo kojim je iskazala osjećaj izdvojenosti i zatvorenosti u vlastitome tijelu.

Tijelo je bilo Fridin neprijatelj. Sve se skupljalo u njemu, zapisi svake operacije koju je podnijela, tijelo je sve pamtilo. „*Ono i nije činilo ništa drugo nego postupno zbrajalo, do konačnog zbroja* (Drakulić 2007: 118).” Svakodnevno se raspadalo sve dok Frida nije prestala osjećati sebe. Zatvor se širio, izvor boli s vremenom je zauzeo cijelo tijelo, bol je postala sveobuhvatna. Cijeli joj je život odredilo tijelo. Kako bi opstala, trebala je tijelo, ali sada je ono postalo teret. Bilo je potrebno osloboditi se tih okova, prekinuti sve veze s tjelesnim, „*jer jedino tako*”, vjerovala je, „*može poletjeti poput onog divnog leptira koji joj je jednom sletio na ruku* (Drakulić 2007: 126)”.

Pristala je na život bez užitka, no može li se to nazvati življenjem?! Ili je ipak riječ samo o preživljavanju? Fridin se život sveo na instinkt samoodržavanja i na kraju završio dezintegracijom. „*U ovome ostatku ostataka tijela našlo bi se još snage da se gura dalje. Bez jedne noge, bez obje ako treba, pa onda možda i bez ruke, bez čega li se sve može živjeti?* (Drakulić 2007: 119)”, ali tijelo se iz dana u dan urušavalo, unutarnja se energija istrošila. I kao

da nije bilo dovoljno slikanja tog ranjenog tijela, imala je potrebu slikati sebe i u posljednjoj fazi života. Ogolila se ponovno, na novi, drugačiji način. „*Koliko načina postoji da se pokaže dezintegracija tijela?* (Drakulić 2007: 136)”, pitala se.

Smatrala je da svatko treba dati najbolje od sebe jer smisao života je živjeti, postojati. Ali kada život prestane biti život i postane samo biološko trajanje, postane teret, zatvor iz kojeg ne možemo pobjeći, kao jedino logično rješenje nameće se smrt. Predugo je trajalo to umiranje, predugo je čekala smrt, a ona još nije dolazila. Kada ne može više imati kontrolu nad vlastitim tijelom, svako biće ima pravo odlučivati o svome životu, smatrala je Frida, jer preostalo je samo čekati, a čekati nije željela jer dobro je znala što slijedi. Duša se i tako već odavno umorila, tijelo se istrošilo. Samoubojstvo se postavilo kao jedini izlaz. Razloga za to bilo je dovoljno, fizičko propadanje, gubitak kontrole, zatočenost u vlastitom tijelu. Bio bi to posljednji čin volje prije potpune dezintegracije. Volja joj je omogućila da preživi, sada joj ta ista volja omogućava da skonča ono što se već odavno ne može nazvati životom.

Biološke funkcije ne mogu egzistirati odvojene od smisla. Smisao nastaje ujedinjavanjem duše/uma i tijela. Ljubav je bila lijek, imala je moć izlječenja, ali ni ona nije mogla opstati bez ujedinjene duše s tijelom. Kad od života ne ostane više ništa, nevažno je kako izgledaš jer bez duše ionako ne postojiš. Frida odlazi jer je izgubila sebe i ne pronalazi se čak ni u onome što joj je davalo smisao, ono gdje se nekad identificirala, na svojim slikama. Njeno je tijelo postalo zatvor iz kojeg ne može pobjeći, „*a sada, evo, postaje i grobnica* (Drakulić 2007: 149)”.

Odvajanje duše od tijela nije moguće, bijega iz tijela nema. Budući da nam je ono zadano, ne postoji način da utišamo bol. Moguće je samo izdignuti se iznad nje, a Frida je to činila tako da je svu svoju bol pretvorila u ono što je dobro poznavala, u umjetnost.

4.3. Tijelo – subjekt ili objekt?

Svojim objektiviranjem tijelo postaje oblik umjetničkog izraza. Jedino tako, umjetničkim preoblikovanjem, moguće je prevladati njegovo biološko trajanje. Postavljajući tijelo više ne kao subjekt, nego u poziciju objekta, njime je moguće manipulirati. Metaforizacija tijela čovjeku pomaže razumjeti važnost tijela u spoznavanju onoga što ga okružuje, ali i sebe kao tjelesnog bića.

Objektiviranje Fridi omogućava distanciranje od tijela kao simbola propadanja i prolaznosti. Tijelo postaje objekt kojim će subjekt izgraditi stabilan identitet. Drugim riječima, tijelo pripada subjektu koliko i okolini čijem je utjecaju izložen. Težnjom da ga učini vječnim, slikarstvo postaje medij metaforičkog preoblikovanja tijela u objekt vječnog trajanja. Autoportreti su metaforički odraz tijela kao objekta, takvom preobrazbom ističe se materijalistički aspekt tijela.³⁷ „*Na slici Korijenje iz Fridinog tijela poleglog na zemlju već niču zelene biljke mesnatih listova. (...) Ljepota živog leša očito nije ugodna ni privlačna. Upravo obratno, skladno tijelo je tu da podcrta kako se neizbježno rastače i pretvara u hranu za biljke, u biljno gnojivo* (Drakulić 2007: 120).”

Njezino je tijelo dvostruki objekt – objekt slikarstva, ali i objekt medicinskih intervencija. Stoga se u procesu distanciranja od tijela kreiraju dvije stvarnosti. Jedna u kojoj je Frida priznata slikarica i požrtvovna supruga, dok druga pak pripada bolesti. Sukladno tome, stvaraju se i dvije osobnosti podređene zakonitostima pojedine stvarnosti.

Njezina stvarnost bila je teška. Patila je ne samo zbog bolesti nego i zato što njeno tijelo nije bilo prihvaćeno, bila je odbačena. Svoju je bol skrivala.

³⁷ Marot, Kiš, D. (2008): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta*, Filozofska istraživanja, God. 30, sv. 4, str. 664

Različite maske pomogle su joj zatajiti nedostatke, kreirati novu sebe. Iako su kostimi skrivali bol, njezine su slike pričale tešku svakodnevicu. *"Čitavog života nosila je tu masku radosti. Osim na svojim slikama. Kao i svaki klaun, živjela je dvostrukim životom. Sve te godine provedene u poniženju i samoći, sada je tome kraj, mislila je. Ljudi vide samo ono što žele vidjeti, samo kulise (Drakulić 2007:127)."* Jedino u trenucima maskiranja imala je osjećaj kontrole nad tijelom jer tada bi prestala biti *„osoba i još si samo tijelo – nečije, ničije – koje treba „obraditi“ (Drakulić 2007: 53)“*.

Da će Frida pomno režirati svoj život, Drakulić najavljuje već na prvim stranicama iznoseći epizodu o prometnoj nesreći. *„(...) Neki glas više: Balerina, balerina! Potpuno besmisleno, pomislila je, o kakvoj to balerini bunca? Kad je podigla ruku, vidjela je da je krvava i posuta zlatnim prahom. Prizor joj se učinio nestvarnim, kao da se iznenada našla u kazalištu (Drakulić 2007: 18)“*

Frida Kahlo stvorila je sliku o sebi svojim načinom života, stilom odijevanja. Dugim je haljinama prikrivala tjelesni nedostatak, šepavu nogu, a šarenim cvijećem na glavi unosila radost da bi prikrila ono što stvarno osjeća, tugu i bol. Takvim je pristupom izgradila kult ličnosti. Svoj je prividni identitet izgradila tako da je publiku navela da joj ispišu jastvo, priznaju joj identitet koji je pomno umjetnički skrojila. Prezentirala se u najboljem svjetlu baš onakvom kakva je oduvijek željela biti. Stvorila je iluziju o snažnoj ženi, ženi koja, kao i svaka druga, sve može sama, kojoj nije potrebna pomoć. Pristajala je na sve, isprobala dvadeset i osam različitih korzeta od gipsa, plastike, željeza i kože samo da bi opstala i postojala. *„Estetika, a ponajviše egzotika, poslužile su mi uspješno kao proteze. Bila sam dobra glumica. Samo što je u mome životu sve ono vidljivo bilo lažno (Drakulić 2007: 93).“*

Dakle, volja i prerušavanje dva su principa pomoću kojih je opstala. Disfunkcionalno je tijelo postalo njezina glavna preokupacija, objekt njezina umjetnička izraza. Dekonstrukcija uvjetovana bolešću i ponovna konstrukcija tijela kroz umjetnost dokinula je prolaznost i nadišla smrtnost.

Zaključak

Tijelo i tjelesnost u romanima Slavenke Drakulić određuju glavnu junakinju. Naime, tijelo je promatrano poput zatvora, ograničenog prostora koji ne dozvoljava osobi mogući napredak. S obzirom na to da bol stvara ograničenja, djeluje kao sredstvo koje onemogućava odvajanja tijela i duše, napredak nije moguć ni u jednom segmentu. Tijelo se smatra objektom, odnosno instrumentom interakcije s okolinom. Ono je pokretač individualnog osjećaja.

Ogrnuto pozitivnom ili negativnom simbolikom, tijelo je polazišna točka, lajt motiv u svim romanima Slavenke Drakulić. Ono je spremište svih ljudskih iskustava, pohranjeno u jeziku kao mediju posredovanja. Metaforičkim konceptima Drakulić prikazuje stanje uvjetovano tijelom i tjelesnošću. Važnost uloge tijela u jeziku percipira se kroz ulogu tijela u svakodnevnom životu. Konkretno, iako je Frida zgrožena svojim tijelom, smatra ga teretom i želi se odvojiti od njega, shvaća da ako želi opstati, biti prihvaćena i osjećati se voljeno, mora posjedovati tijelo.

To tijelo, ta konstrukcija ograničena bolom, patnjom i invaliditetom, bori se protiv odvajanja od duše i prelaska u stanje kojim Frida želi odisati. Ne dopušta da se na njega zaboravi, stoga je svakodnevno kroz bol i patnju tijelo podsjećalo na svoju prisutnost te tako ukazalo na nemogućnost odvajanja tjelesnog od duhovnog identiteta jer, konačno, što je čovjek bez tijela? Tijelom čovjek spoznaje svijet oko sebe. Iako je prolazno i kvarljivo, od tijela čovjek ne može pobjeći. Ono je Fridi obilježilo život. Da je zdravo, ne bi ga doživjela, ovako je svoju bol pretvorila u najveće umjetničko ostvarenje. Njezini autoportreti, staloženi i smireni, odavali su bol.

Cijeli joj se život sveo na bijeg, bijeg od stvarnosti, bijeg od užasa koje tijelo i tjelesnost stvaraju. Želja za bijegom bila je sve prisutnija. Prvi je njegov pokušaj bio kroz umjetnost, drugi, posljednji, bio je kroz samoubojstvo. Njezine su slike pokazale što ona nije mogla, skladno tijelo, bestežinsko stanje, sve ono što Frida nikada nije ostvarila.

Ipak, umjetnost nije bila trajno rješenje, kao jedini izlaz iz okova zvanih tijelo nametnula se smrt. Fridino iskustvo tjelesnosti značilo je kaos, a samo jedan pogled na bolesno tijelo bio je dovoljan da shvati kako nema maske, kostima ni cvijeća koje to može prikriti. Shrvana činjenicom da nikada neće biti "normalna" žena i majka učinila ju je labilnom, razorila njezin identitet. Disfunkcionalnost se odrazila na njezino psihičko stanje, stanje uma koje je konačno odlučilo nepostojanje jer bol koju je osjećala bila je prejaka, a čežnja za Maestrovom ljubavlju sve veća.

Sažetak

Rad polazi od kartezijanskog shvaćanja odnosa duše/uma i tijela, teme koja je kroz povijest okupirala mnoge teoretičare. Iz toga odnosa, analogno, promatramo, odnos žene i muškarca, inzistirajući pri tome na feminističkom aspektu. Multidisciplinarni pristup fenomenu tijela svjedoči o njegovoj složenosti i različitom shvaćanju. Iako je u prošlosti bilo simbolom grešnog života pojedinca, tijelo je u svojem shvaćanju evolviralo te postalo simbolom umjetnosti, naročito žensko tijelo koje znači plodnost, ali i sklad. Roman *Frida ili o boli* artikulira stav po kojemu je tijelo sve, samo ne savršeno. Ono je prostor u kojem se upisuju značenja, svojevrsan okvir koji oblikuje ličnost i čovjeku daje trajno značenje. Međutim, zbog nemogućnosti identifikacije, tijelo postaje zatvor iz kojeg glavna junakinja romana mora pobjeći. Dok je bol tek u začetku, izlaz iz tijela predstavlja slikarstvo. No, dugoročno rješenje postaje smrt. Lišavanjem pojedinca prava da kontrolira svoje tijelo, oduzima mu se status osobe, ne može samostalno zadovoljavati svoje potrebe, pa ga se svodi na materijalni objekt. Upravo to je ono što je Frida postala – objekt u umjetnosti i objekt medicinskih intervencija. Slavenku Drakulić i njezinu junakinju povezuje iskustvo boli, nemogućnost identifikacije s disfunkcionalnim tijelom, ali i način na koji tu bol artikuliraju. I dok Drakulić utjehu pronalazi u pisanju, za Fridu Kahlo jezik boli postaje slikarstvo. Njihova bol više nije samo njihova, ona je postala javna, bol svih onih koji se u njoj prepoznaju i s njom identificiraju.

Ključne riječi: tijelo, bol, duša, savršenstvo, bolest, identitet, jastvo

Popis literature

Izvori:

1. Drakulić, Slavenka (2007): *Frida ili o bolu*, Profil, Zagreb

Literatura:

1. Adamović, M., Maskalan, A. (2011): *Tijelo, identitet i tjelesne modifikacije*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja, Vol. 49 No. 1
2. Anić, V.; Brozović, Rončević, D.; Goldstein, I.; Goldstein, S.; Jojić, Lj.; Matasović, R.; Pranjković, I. (2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb
3. Bećirbašić, Belma (2011): *Tijelo, ženskost, moć: Upisivnje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Synopsis, Zagreb
4. Bedeković, V., Ravlić, Ž. (2011): *Položaj žena u rukovodećim strukturama sljužbi jedinica lokalne, područne (regionalne) samouprave na primjeru Virovitičko-podravske županije*, Praktični menadžment, stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Vol. 2 No.1
5. Biti, Marina; Marot Kiš, Danijela (2008): *Poetika uma: osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja*, Hrvatska sveučilišna naknada, Izdavački centar Rijeka
6. Cerjan-Letica, G. (1985): *Feministički pokret – organizacija, oblici i sadržaj borbe*, Revija za sociologiju, Vol. 15 No. 3-4
7. Culler, Jonathan (2001): *Književna teorija: vrlo kratak uvod*, AGM, Zagreb

8. Damasio, Antonio (2005): *Osjećaj zbivanja: tijelo, emocije i postanak svijesti*, Algoritam, Zagreb
9. Galić, Branka (2002): *Moć i rod*, Revija za sociologiju, Vol. 33 No. 3-4
10. Galić, Branka (2004): *Seksistički diskurs rodnog identiteta*, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol. 13 No. 3-4
11. Giddens, Anthony (2007): *Sociologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
12. Gregorić, P. (2008): *Aristotel o diobi duše*, Prolegomena: časopis za filozofiju, Vol. 7 No. 2
13. Gvozdanović, A. (2006): *Feminizam je za sve: strastvena politika (bell hooks)*, Diskriminacija: studentski časopis za društveno-humanističke teme. Vol.7 No. 11
14. Jakobović, Slavica (1983): *Upit(a)nost ženskog pisma*, Republika, No. 11-12
15. Kemeter, D., Bartol, B. (2015): *Etika poslovanja kroz ravnopravnost spolova*, Zbornik radova međimurskog veleučilišta u Čakovcu, Vol. 6 No. 1
16. Klobučar, Natko (2009): *Humanistički orijentirana anatomija*, Čemu, Vol. VIII No. 16/17
17. Koprek, Ivan (1996): *Sklad duha i tijela*, Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 51 No. 6, Zagreb
18. Kos, Suzana (2012): *Žene i ideologija(e). Feministička poetika Aleksandre Berkove*, Umjetnost riječi: časopis za znanost o književnosti, Vol. 55 No. 3-4, Zagreb

19. Kuvačić-Levačić, Kornelija; Vulelija, Ana (2017): *Koncept ontološkog tijela u prozama hrvatskih spisateljica prve polovice 20. stoljeća*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. 15 No. 2
20. Marot, Kiš, D.; Buljan, I. (2009): *Tijelo, identitet i diskurs ideologije*, Fluminesia: časopis za filološka istraživanja, Vol. 20 No. 2
21. Marot, Kiš, Danijela (2011): *Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta*, Filozofska istraživanja, Vol. 30 No. 4
22. Mihaljević, Damirka (2016): *Feminizam – što je ostvario?*, Mostariensia: časopis za humanističke znanosti, Vol. 20 No. 1-2
23. Mišić, Anto (2005): *Feminizam ili poslanje žene?*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja., Vol. 3 No. 1
24. Pavlek, M. H. (2015): *Položaj žena menadžera*, Tehnički glasnik, Vol. 9 No. 2
25. Sablić, Tomić, Helena (2005): *Gola u snu, o ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb
26. Sablić, Tomić, Helena (2002): *Intimno i javno: suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb
27. Volarević, M. (2004): *Novi feminizam i kulturalna promocija žene majke – radnice*, Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 67 No. 2
28. Zlatar, Andrea (2010): *Riječnik tijela: dodiri, otpor, žene*, Naklada Ljevak, Zagreb
29. Zlatar, Andrea (2004): *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb

Mrežne stranice:

1. Lešić, Zdenko (2011): *Feminizam, feministička teorija i kritika*, Dostupno na: <http://knjizevnarijec.blogger.ba/arhiva/2011/08/24/2846896> (preuzeto 31. kolovoza 2017.)
2. *Počeci ženskog organiziranja u Hrvatskoj*, Dostupno na: <http://www.women-war-memory.org/index.php/hr/povijest/raskol-zenske-scene/63-poceci-zenskog-organiziranja-u-hrvatskoj> (preuzeto 15. kolovoza 2017.)